

Alighieri, Dante. 1551, *Dante con nuoue, et vtiles positioni*. Aggiuntoui di più vna tauola di tutti i vocaboli più degni d'osservatione, che a i luoghi loro sono dichiarati. Ta naslovnica v obravnavani izdaji sicer manjka. Več v pričujočem prispevku.

Ines Vodopivec, Neža Zajc

Tiskana knjižna izdaja Dante Alighierija iz slovenske zasebne zbirke, Lyon 1551¹

Avtor: **Alighieri, Dante**

Naslov: *Dante con nuoue, et vtili ispositioni. Aggiuntoui di più vna tauola di tutti i vocaboli più degni d'osseruatione, che a i luoghi loro sono dichiarati*

Impresum: In Lyone : appresso Guglielmo Rouillio, 1551

Fizični opis: 644 str., 6 fol.; 11,3 × 6,8 cm.

Opis obravnavane izdaje

Knjižna enota predstavlja eno od prvih tiskanih izdaj *Božanske kome-dije*, ki jo je najverjetneje 25. aprila leta 1551 izdal francoski založnik Guillaume Roullié.² Knjiga je natisnjena v italijanskem jeziku in je bila verjetno namenjena širšim italijanskim skupnostim, ki so tedaj živele v Lyonu. Ta prva izdaja je bila tako uspešna, da so sledili še ponatisi v naslednjih nekaj letih.

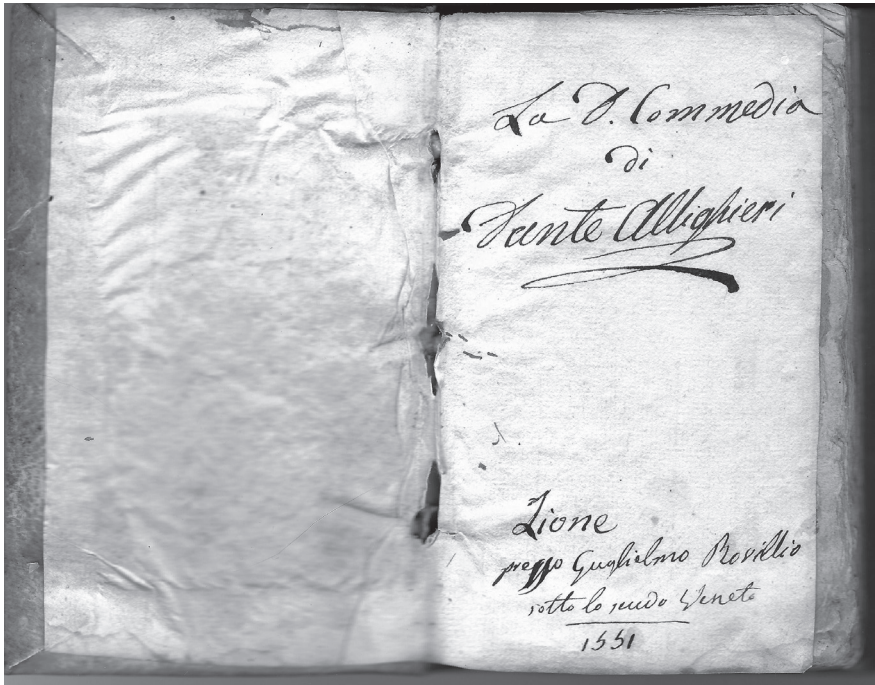
Žepna knjižica, vezana v mehki pergamentni vezavi, med platnicami skriva izjemno elegantno zasnovano knjižnih strani. Besedilo je natisnjeno v drobni tipografiji, kurzivi (*italic*) rimskega tipa, ki je značilna za italijanske, predvsem beneške tiske s konca 15. in začetka 16. stoletja in jo je v tiskarsko umetnost uvedel Aldus Manutius.³ Drobne črke se prilegajo knjižni strani majhnega formata ter omogočajo enovrstično postavitev verzov pesnitve kljub manjšemu formatu.

Naslovna stran v knjigi manjka, so pa osnovni podatki o vsebini ročno izpisani na predlistu s pisavo iz 19. stoletja. Posamezna poglavja krasijo ornamentalni trakovi in zaključujejo vinjete, vsak začetek sklopa – *kantika* (*Pekel*, *Vice* in *Raj*) pa odpira arhitekturna bordura

1 Zasebna zbirka N. Zajc.

2 Glej Theodore W. Koch, »Additions to the Dante Collection in Harvard College Library«, *Annual Reports of the Dante Society*, št. 16 (May 18, 1897): 35–82.

3 H. M. Adams, *Catalogue of books printed on the Continent of Europe, 1501–1600 in Cambridge Libraries*, Cambridge 1967: University Press. Bigliuzzi, Luciana et al., *Aldo Manuzio: Tipografo, 1494–1515*, Firenze 1994: Franco Cantini.

Naslovna stran v knjigi manjka, so pa osnovni podatki o vsebini ročno izpisani na predlistu s pisavo iz 19. stoletja.

z maskaroni, ki uokvirja naslov sklopa. Tiskar je trikrat uporabil isto borduro, medtem ko je začetke vsakega speva okrasil z različnimi inicialami. Uporabil je renesančne iniciale iz različnih serij, naseljene in nenaseljene iniciale, z rastlinsko motiviko, cveticami, viticami in stiliziranimi vzorci ter živalskimi motivi in putti. Nekatere izmed njih se skozi knjižico ponovijo (ponovitev začetne črke).

Guillaume Rouillé, založnik in knjigotržec

Rouillé je bil eden pomembnejših založnikov italijanskih izdaj v Lyonu. Rojen sicer v Franciji, v Dolusu blizu Lochesa okoli leta 1518, je sprva delal v Italiji kot knjigotrški vajenec pri Giolitu De Ferrari v Benetkah. Kasneje pa se je ustalil v Lyonu, kjer se je leta 1544 poročil s hčerko italijanskega knjigotržca Dominiquea Portonarisa. Po selitvi družine Portonaris v Španijo je nadaljeval njihovo delo. Med leti 1544 in 1549 je bil partner Antoina Constantina, kasneje pa se je ponovno povezal z beneškim tiskarjem Gabrielom Giolitom De Ferrarjem ter

drugimi tiskarji v Lyonu, Parizu in Ženevi.⁴ Bil je tudi lastnik papirnice, med leti 1560 in 1569 pa je imel še podružnico založbe v Parizu, ki jo je upravljal njegov nečak Philippe Gaultier dit de Roville. Njegovo delo je kasneje nasledila hči Drivonne.⁵ Na naslovnih straneh Rouillévih tiskov je navadno signet z orlom in dvema kačama.⁶

Slika 1: Naslovnica Alighieri, Dante. 1551, *Dante con nuoue, et vtili ispositioni. Aggiuntoui di più vna tauola di tutti i vocaboli più degni d'osseruazione, che a i luoghi loro sono dichiarati.*⁷

Kot je znano Dantejevimi bibliografom, je obravnavani tisk *Božanske komedije* s komentarji Alessandra Vellutella precej raziskan. Komentarji imajo filološko vrednost, lesorezi pa vizualno dopolnjujejo to novo »študijo« (»Nova esposizione«).

Tudi Rovillé – v zgledovanju po Vellutellu – v pismu bralcem pove, da so njegovi »komentarji najboljši in v mnogih primerih jim moramo slediti.«, obljubi, da bodo naslednje izdaje še izboljšane in pripominja, da bo Dante obujen kot klasik govornjene literarne italijanščine. Odraz in znamenje takega Rovillovega posredovanja je vstavljen, na prvi pogled, slovar manj znanih besed na koncu edicije (neoštevilčene strani), ki pa je v resnici Index (»Tavola di tutti i vocaboli piu degni di osservatione, che à luoghi loro sono dichiarati«): natančno nahajanje izbranih besed na straneh. Čeprav je mogoče očitati neizvirnost Rovillu in njegovim sodelavcem, in so Vellutelovi komentarji umeščeni za vsako pesmijo, kar ustreza takorekoč današnjim konvencionalnim kriterijem in ustreznim merilom, je inovativna oblika še vedno reprezentativna za nekatere sholastične izdaje Dantejeve pesnitve.

Rovillova izdaja Danteja je posvečena florentinskemu literatu Lucu Antoniu Ridolfiju Dante (1510–1570), ki je najprej prišel v Lyon, da bi se ukvarjal s trgovino, potem pa je predvsem sodeloval z Rovillom kot urednik in prevajalec italijanskih besedil.

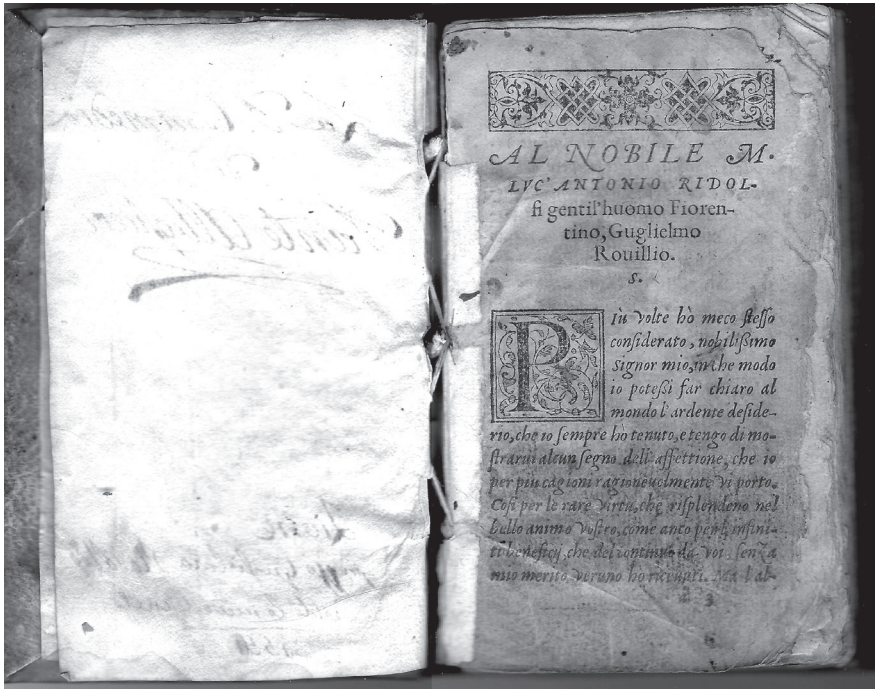
4 Ohranil je stike z Benetkami, kamor se je pogosto vračal tudi po preselitvi v Lyon. <https://prabook.com/web/guillaume.rouille/2322200> - vpogled 13.2.2023.

5 Glej tudi: Short-title catalog of books printed in Italy and of books in Italian printed abroad, 1501-1600. Robert C. Marshall. Boston 1970: G. K. Hall, I, 490.

6 Njegov signet se žal v tej izdaji ni ohranil, saj originalna naslovnica manjka.

7 EDIT 16, Istituto centrale per il catalogo unico delle Biblioteche Italiane, glej: <https://edit6.iccu.sbn.it/titolo/CNCE001174> - vpogled 14.3.2023

Slika 2: Založnikovo posvetilo florentinskemu literatu Lucu Antoniu Ridolfiju

Provenienca in datacija

V podatkovni bazi EDIT 16 je skupaj zabeleženih 59 izdaj Dante Alighierija v italijanskem jeziku, ki so bile natisnjene med leti 1501 in 1600.⁸

Med temi je sedem edicij izdanih v Lyonu, v Franciji, od tega sta dve izdaji manjšega formata in vsebujeta 644 strani, ena izdaja dela Dante Alighierija je izšla v letu 1551 in druga v letu 1552. Pri obeh je založnik (in knjigotržec) Guillaume Rouillé, ki je med leti 1546–1588 deloval v tem francoskem mestu.

Bibliografski podatki iz opisa navedene izdaje (ID: CNCE 1167) se ujemajo s podatki, ki jih lahko pridobimo neposredno iz knjižnice. In sicer, knjiga obsega 644 oštevilčenih strani in 12 neoštevilčenih na koncu, kjer se nahaja indeks. Knjiga je manjšega, žepnega formata, v višino meri 12 cm (16°) in je ilustrirana. Prstni odtis knjige je:

za leto 1551: l-za o.fe o;e, L'Di (3) 1551 (A);

8 EDIT 16, ki je italijanski nacionalni popis italijanskih izdaj iz 16. stoletja in je namenjen pregledu italijanske tiskane produkcije iz 16. stoletja, natisnjene med letoma 1501 in 1600 v Italiji, v katerem koli jeziku, oziroma tudi dela izdana v tujini v italijanskem jeziku.

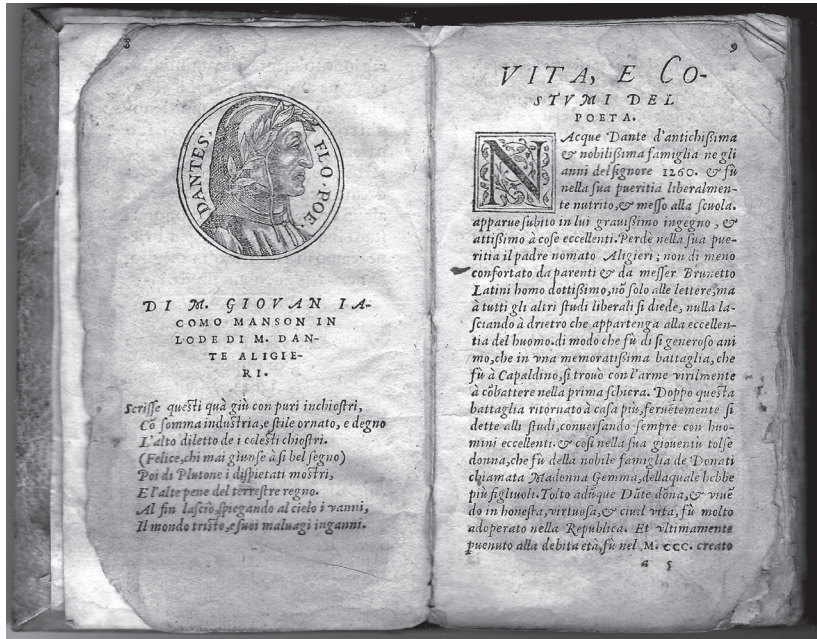
za leto 1552: l-za o.fe o;e, L'Di (3) 1552 (A).

Bibliografski opis na EDIT 16 vsebuje tudi dva skenograma – naslovne strani knjige in zaključne strani besedila za obe izdaji 1551 in 1552. Ker naslovna stran v pričujoči knjigi manjka, zadnjo stran besedila pa knjiga vsebuje, lahko slednji primerjamo in pri tem nedvoumno potrdimo identifikacijo tiska pri založniku Rouilléu.

Rouillé je v letu 1551 v Lyonu prvič izdal *Božansko komedijo* Dante Alighierija v italijanskem jeziku. Poleg tega je istega leta izdal še dve drugi deli v italijanskem jeziku, in sicer Petrarco ter knjigo emblemov Andrea Alciatija. Za latinsko izdajo Alciatijeve *Emblemate* iz leta 1551 so sprva imeli na voljo 211 ilustriranih emblemov ter okrasnih prvin, vendar so se očitno zaradi manjšega formata odločili število emblemov skržiti in izdaja je ostala brez okrasnih okvirjev besedila.⁹ Založniški program Rouilla pa je vključeval izdaje v francoščini, italijanščini in španščini.

Dante je z enakim naslovom pri Rouilléju izšel ponovno že naslednjega leta (1552), in nato še večkrat (1571, 1572 in 1575). Pred Rouilléjem je Danteja leta 1547 v Lyonu v italijanščini v prav tako majhnem formatu (16°), natisnil že tiskar Jean de Tournes, ki je v tem mestu deloval od leta 1504 do 1564. Večkratni ponatise enega naslova izkazuje veliko in dolgotrajno povpraševanje po izdanem delu in posredno tudi veliko priljubljenost te drobne izdaje *Božanske komedije*. Zato ne preseneča, da se je Rouilléjeva izdaja Dantejeve Božanske komedije iz leta 1551, ohranila še v najmanj 32 italijanskih zbirkah ter več primerih po svetu, obstajajo pa tudi izvodi v zasebni lasti, kot je v obravnavanem primeru. Vsa dela vsebujejo njegov signet na naslovnih straneh.

9 Rouille in njegovi potomci so uporabljali skoraj enake lesoreze in embleme do 1564 (Henry Green, *Andrea Alciati and his Book of Emblems. A Biographical and Bibliographical Study*, London 1872: Trübner, 47–48).

Slika 3: Biografija Danteja Alighierija

Slavilni spev Danteju Giovanija Iacoma Mansona in krajša pesnikova biografija

Bibliofili tistega časa so to izdajo poznali zaradi Dantejevega portreta z velikim nosom (al gran naso).¹⁰

Pod odtisom portreta pesnika v tej izdaji *Božanske komedije* se nahaja krajša verzifikacija »v slavo Danteja Alighierija«, pod katero je izpisan Giovanni Iacomo Manson, (domnevni) avtor naslednjih verzov:

Zapisal je sledeče s čistimi črnili,
marljivostjo nepresegljivo, v krasnem slogu,
da so se ga v nebeških logih vzradostili.
(Srečen, kdor tak je cilj doseči mogel.)
Oddaljil se je od prikazni Plutona nemilih
potlej in muk, ki skusil jih je v zemskem logu,
zapustil njega spletke in laži in naproti
neba svodu vzvišenemu razprl peroti.

Prevod Srečko Fišer

¹⁰ Ludwig Volkmann, *Iconografia dantesca: the pictorial representations to Dante's Divine comedy*, 1899, H. Grevel & co.

Sledi krajša Dantejeva biografija, ki pa vsebuje netočen datum rojstva (1260). Omenjeni so naslednji podatki iz pesnikovega življenja: zgodnja izguba matere; učenje pri Brunettiju Latiniju in njegova individualna izobrazba, ki sta pripomoglo k izjemnosti njegovega pesništva; udeležba v bitki pri Capalдинu; poroka z Gemmo Donati; sodelovanje v florentinski Republiki, uvrstitev med florentinske priorje, razdelitev Firenc med bele in črne, interveniranje papeža Bonifacija, zdrahe v Firencah, pesnikov izgon, potovanje do Nemčije¹¹ in Francije, vrnitev v Italijo, v Ravenna, kjer ga je sprejel Guido da Polenta, ter njegova smrt v Ravenni julija 1321 (str. 9 *recto* – 11 *recto*).

Komentarji Alessandra Vellutella

Ta lyonska izdaja *Božanske Komedije* vsebuje pomembne komentarje Dantejeve pesnitve Alessandra Vellutella, kakršne je prvič izdal že leta 1544 (to je bil prvi od dveh primerov Dantejevih komentarjev v 16. stoletju; za njim je bila le še ena izdaja z novimi komentarji Bernardina Daniella).

Alessandro Vellutello (Lucca 1473?–Benetke 1576) je bil rojen v Luccii, v Toskani, deloval je v Benetkah z različnimi tiskarji. Izdaji Petrarce in Vergilija sta bili dvakrat ponatisnjeni, kar je štelo za velik uspeh. Zato je Dantejeve komentarje posvetil papežu Pavlu III. (1534–1549), ki je bil znan po svoji širini in kultiviranosti, saj je bil pokrovitelj mnogim umetnikom in literarnim ustvarjalcem. Komentarji Vellutella so posebej pomenljivi, ker z njimi polemično nastopi proti Pietru Bembo kot literarni avtoriteti tistega časa v Italiji. V »Pismu bralcem« (»Ai lettori«) pravzaprav razkrinka (obtoži), da je bil Bembo tisti (čeprav ga eksplicitno ne imenuje!), ki je posredoval Aldu Manuziu nekorektno rokopise Petrarce in Danteja, zaradi katerih so beneškega tiskarja obtožili, da je s svojo izdajo pokvaril Dantejevo poezijo:

»Našel sem stare rokopise, in celo modernejše izdaje, ki so izjemno nepravilne, med katerimi je najbolj nepravilna tista Alda Manuzia, čeprav njega kot tiskarja vsi zelo cenijo; ker je imel rokopise v svoji lasti, je on [t.j. Pietro Bembo], ki je razglašal njihovo pravilnost, pokvaril skoraj popolnoma; in kjer ni razumel, je po svoje prilagodil in jih je predal (kot tudi Petrarce v enako slabi obliki) Aldu v tisk, in Aldus, ki mu je zaupal kot avtoriteti prinašalca, je natisnil

¹¹ Ta podatek pozneje ni potrjen v Dantejevi biografiji.

obe besedili, v taki obliki, kot sta mu bili prinešeni. In s *Komedijo* se je zgodilo, da so jo natisnili s komentarji, za katere so verjeli, da jih je Aldus uporabil z enako strogimi merili, kot ga jih imel pri latinskih besedilih, ki jih je tiskal ...¹²

V tem nagovoru tudi trdi, da je dobil nove podatke in dokumente od Dantejevih potomcev in zaradi tega bodo njegovi komentarji bolje pojasnili besedilo, saj bodo temeljili na literarnih, zgodovinskih in geografskih dopolnitvah.¹³ Nesoglasje med besedilom in komentarji Bernardina Stagnina, ki so bili natisnjeni v Manuzijevi izdaji skupaj s komentarji Cristofora Landina (1512, 1520, 1536), je bila še ena naloga, ki naj bi jo komentarji Vellutella presegli. Obstajali pa so očitki, da komentarji Vellutella kljub vsemu niso dovolj izboljšali Bembo-Aldinske izdaje, saj se je morda preveč zavzel za t. i. vulgato 16. stoletja. Poleg Bembu je Vellutello oponiral tudi Landinu, ki ga je pogosto kritiziral in popravljal, kar je na nek način predstavljalo jedro njegovega tekstološkega aparata, na katere so se komentarji (kot digresije) sploh opirali. Kot rojen Toskanec iz Luce je jezikovno stanje Firenc opazoval s posebno zadržanostjo. V redki opazki je (Vice, XXIV) z zornega kota prebivalcev Pise in Luce zavrnil nadvlado (večjo pomembnost) florentinskega narečja. Proti Landinu, Machiavelliju in Florentincem je pozdravljaj Italijane, saj naj bi Dante s svojo jezikovno (v *De vulgari eloquentia*) dajal prednost govornemu jeziku kot nadregionalnemu in naddialektnemu (»volgare illustre«).¹⁴

Kljub temu pa pozornost jeziku ni največja vrednost komentarjev Alessandra Vellutella, ampak zgodovinsko ozadje pesnitve, ki predstavlja njegov najpomembnejši prispevek, saj odraža Vellutellovo široko znanje in zanimanje za srednjeveško zgodovino, kar ni bilo pogosto med literati tiste dobe. Morda še večji pomen pa je v tem, da je Vellutello v svojih komentarjih pokazal, kako je bila *Komedija* pravzaprav povsem drugačna od vse tedanje literature, od katere bi morebiti mogla črpati navdih. Pesnitev predstavi, kot bi bila izmaknjena

12 Theodore J. Cachey, Jr., Louis E. Jordan, Christian Y. Dupont, *Renaissance Dante in Print (1472-1629)*, University of Notre Dame, <https://www3.nd.edu/~italnet/Dante/text/1544.venice.html>.

13 Francesco Ciabattone, »Dante Alighieri«, v: *Encyclopedia of Renaissance Philosophy*, ur. Marco Sgarbi, Springer 2017: Springer International Publishing, 956.

14 Theodore J. Cachey, Jr., Louis E. Jordan, Christian Y. Dupont, *Renaissance Dante in Print (1472-1629)*, University of Notre Dame, <https://www3.nd.edu/~italnet/Dante/text/1544.venice.html>.

iz neke umetniške slike in postavljena pred publiko, ki išče predvsem intelektualno znanje, izobrazbo ali vsaj nadpovprečno zanimivo delo. Vellutello zadnji komentar na zadnji oštevilčeni strani 644 zaključí z naslednjo interpretacijo:

»V tej poslednji kantiki pesnik povabi Sv. Bernarda s prošnjo, da bi se s svojim opevanjem zahvalil Devici Mariji, ki ga je vodila v razmislek o božanski esenci; s tem bi pokazal, kako je tako pre-mišljevanje lahko trajno. V pesnikovi molitvi Bogu se odraža dar in moč milosti ter obenem rana, ki ponazarja tisti najmanjši del njegove slave kot sestavni del te misli. Tako postane jasno, da se božanskost kaže v človeškem (,diuinita nella humanità').« (l. 644^v.)

Komentarji Vellutella so bili najpogosteje ponatisnjeni v Lyonu, v izdajah Guglielma Rouillia (fr. Guillaume Rovillé), »s častnim znakom [dob. privilegijem] kralja za pet let«. Med drugim najdemo njegove komentarje tudi v lyonski Alciatijevi *Emblemati* iz 1551 istega založnika.¹⁵

Pravzaprav se je s komentarji Alessandra Vellutella leta 1540 začela nova smer preučevanja Dantejeve *Komedije*. Če je bila prej pozornost namenjena estetski in jezikovni vrednosti, ki jo je zastopala šola Pietra Bemba, je sedaj prišla v ospredje moralnost, zanimanje za teorijo in erudicijo, ožje in bolj poglobljeno preučevanje ter kritična ostrina, ki so odprle razumevanje religiozne globine Dantejevega dela.¹⁶

Rokopisi *Komedije* Danteja Alighierija

V Italiji se nahaja večji deli rokopisov *Komedije* v naslednjih mestih (navajamo zgolj potrjene fonde, in ne nepotrjene fragmente ali druge zapise)¹⁷ v naslednjih večjih mestih:

V Firencah: 13 rokopisov (Biblioteca Laurentziana, Biblioteca Riccardiana, Biblioteca Nazionale, Biblioteca Uffizi);

V Rimu: 2 (Vatikanska apostolska knjižnica); 3 (Biblioteca Angelica), 1 (Biblioteca Nazionale Centrale);

V Bologni: 8 (Biblioteca Comunale dell'Archiginnasio);

15 Emblèmes d'Alciat, Lyon, Guillaume Rouillé, 1551 | Utpictura18 (univ-amu.fr) – vpogled 24. 2. 2023.

16 Emilio Bigi, »La tradizione esegetica della ‚Commedia‘ nel Cinquecento«, v: *Forme e significati della Divina Commedia*, Bologna 1981: 173–209.

17 Marcella Roddewig, *Dante Alighieri Die Göttliche Komödie: vergleichende Bestandsaufnahme der Commedia-Handschriften*, Stuttgart, 1984: Hiersemann,

V Bargi: 1 (Biblioteca Mordini);
 V Bergamu: 1 (Biblioteca Civia);
 V Perugii: 1 (Biblioteca Comunale Augusta);
 V Modeni: 4 (Biblioteca Estense e Universitaria);
 V Neaplju: 1 (Biblioteca Nazionale);
 V Lucci: 3 (Archivio di Stato);
 V Padovi: 2 (Biblioteca Universitaria, Convento di S. Francesco di Padova);
 V Palermu: 1 (Biblioteca Centrale della Regione Siciliana);
 V Anconi: 1 (Biblioteca Comunale);
 V Assisiju: 1 (Biblioteca del Convento di S. Francesco);
 V Ravenni: 2 (Biblioteca Comunale Classense);
 V Riminiju: 1 (Biblioteca Civica Gambalunga);
 V Benetkah: 4 (Biblioteca Marciana);
 V Veroni: 1 (Biblioteca Comunale);¹⁸
 V Udinah: 4 (Università degli Studi di Udine, Biblioteca Comunale Joppi, Biblioteca Torriani);
 In v manjših mestih: npr. Montecassino, Montalcino.¹⁹
 Nahajajo se še v Parizu (Bibliothèque Mazarine), Barceloni, Madridu, Baslu, El Escorialu, San Marinu, Münchnu, Augsburgu, Berlinu, Chichkagu, Pragi, Cambridgu, Oxfordu, Londonu, Jerusalemu, Ithaci (NY), na Dunaju, v Sankt Peterburgu, Wroclavu.²⁰
 Skupaj je po svetu v knjižničnih zbirkah kar 147 rokopisov Dantejeve *Komedije*. Od tega jih je 129 na pergamentu, ostali so napisani na papirju.²¹

Posebej bi izpostavili le nekatere, in to tiste, ki datirajo za časa pesnikovega življenja oziroma stoletje po njem. Izkaže se, da so najstarejši rokopisi ohranjeni v enem izvodu, večinoma v redkih zbirkah (pogosto v obliki spominskega daru knjižnici).

Bologna: Archivio di Stato, Registri della Curia del Podestà, Accusationes + Memoriali 143 [Bo(1). 1317–1332].²²

18 Angelo Eugenio Mecca, *I manoscritti frammentari della Commedia*, Siena 2021: Edizione Università per stranieri Siena, 2–5.

19 Ibid., 2–12.

20 Ibid., 2–12.

21 Ibid., 15.

22 Ibid., 19.

- Augsburg: Staats- und Stadtbibliothek, Frag. rel. 9 [Augsburg] membr., mm. 350x250, ff. 2. XIV st. Vice: Purg. VI 1-66; X 21-106 (ff. 1r-2v). Fragmenti in marginalni komentarji Iacoma della Lane. Rokopis je pisan z enotno pisavo, jezik je značilen za dialekt Bologne. Vezava je poznejša, dodan je teološki traktat Eliasa Ehingerje (1627).²³
- Barga, Biblioteca Mordini [Barga]. XIV st. Pergament. Fragmenti na 18 polah, iztrganih iz srednjeitalijanskega rokopisa (Marche?). Nekaj rokopisnih popravkov. V lasti Leonarda Mordinija.²⁴
- Basel, Universitätsbibliothek, Fragmentband N I 3, n° 3 [Basel]. XVI. st. Vice (Purg. xiii 148-xiv 24). Fragmenti zahodnotoskanskega kodeksa z latinskimi glosami v kurzivi, pisane z drugo roko. Kot del platnic izdaje Vesalia (1546).²⁵
- Udine, Università degli Studi di Udine, Fond knjižnice Gaetana Perusinija. XIV. st. Del zbirnega kodeksa religiozne poezije in proze. Med 2. svetovno vojno se je izgubil velik del rokopisnega svoda.²⁶
- Pavia, Collegio Ghislieri. 2. pol. XIV. st. Pergament. Fragmenti rokopisa, pisanega v dialektu Bologne. Uporabljeni listi za platnice V Parizu tiskane izdaje Platonovega *Timaja* (Parisiis, 1520).
- Montecassino, Biblioteca dell'Abbazia. 2. pol. XIV. st. Kot del kodeksa Boetija, *De consolatione Philosophiae* it XIII st. (ff. 1r-246v). Pekel. Inf. vii 1-3 in Vice (Purg. xxii 151-53).²⁷
- Jerusalem, University Library, Hebr. 606 IV. Sekcija Danteja. 2. pol. XIV st. Skupaj s filozofskimi traktati v hebrejščini Giuda Romana, *Trattati filosofici* (ff. 1r-129v), Vice (Purg. xvi 73-75); Raj (Par. v 73-84; xiii 52-58; xx 49-54 (f. 130r-v). Pripisi v hebrejščini. Last zbirke Freedmana, Juda, ki je živel v Rimu.²⁸
- Jerusalem, University Library, Var. 312 XIV: st. Fragmenti toskanskega rokopisa. Z inicialami pri Vicah.

23 Ibid., 17.

24 Leonardo Mordini, *Un frammento inedito di un codice della Divina Commedia*, Barga 1921: Tipografia Sighieri & Gasperetti.

25 Giorgio Petrocchi, *La Commedia secondo l'antica vulgata*, 4 deli, Firenze 1966–1967: Le Lettere, I, 562.

26 Francesco Mazzoni, »Versi della Commedia in un manoscritto miscelaneo«, *Studi Danteschi*, 40 (1963): 499–500.

27 Ignazio Baldelli, »Citazioni in glosse cassinesi«, *Studi Danteschi*, 37 (1960): 257–275.

28 Alan Freedman, »Passages from the D.C. in a fourteenth-century Hebrew manuscript«, v: *Collected essays on Italian language and literature presented to Kathleen Speight*, Manchester 1971: University Press, 9–21.

Druge izdaje Danteja v slovenskih knjižnicah med leti 1501 in 1600

Slovenske zbirke pisne kulturne dediščine so zelo bogate. Narodna in univerzitetna knjižnica hrani skoraj 3.000 del iz 16. stoletja, veliko gradiva je po splošnih knjižnicah, veliko enot, večinoma nepopisanih pa se nahaja v samostanskih zbirkah različnih redov, ki delujejo in ohranjajo knjižnične zbirke na slovenskih tleh.

Za veliko večino gradiva, ki ga lahko najdemo v samostanih, nimamo neposrednih evidenc o morebitnih ohranjenih naslovih Dantejevih del. Knjižnično gradivo javno dostopnih knjižnic pa je dosegljivo preko sistema COBISS.si. Evidence v tem sistemu kažejo še pet zabeleženih izdaj iz 16. stoletja, pri katerih je kot avtor mdr. zabeležen Dante Alighieri. Vseh pet izdaj je v italijanskem jeziku, štirje naslovi so bili izdani v Italiji, in sicer vsi v Benetkah, en naslov pa v Lyonu.

Dva izvoda, med katerim je tudi najstarejši izvod iz leta 1520, hrani Narodna in univerzitetna knjižnica, dva sta se ohranila v Kopru in Piranu, italijanski izvod, ki ga velja izpostaviti, pa se nahaja v knjižnici Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani (SAZU). Slednji je izšel v letu 1571 v Lyonu pri istem založniku in knjigotržcu, Guillaumeu Rouillu, kot obravnavan naslov tega zapisa. Navedena izdaja iz zbirke SAZU prav tako obsega nekaj več kot 627 strani, format pa je po zgledu drugih sorodnih izdaj istega založnika, enako majhen, v hrbtu meri 13 cm.

Tudi izvod, ki ga v Piranu hrani Pomorski muzej Sergeja Mašera, se povezuje z založnikom, ki je izdal Dantejevo *Božansko komedijo* v obravnavi. Gre namreč za izvod, ki je bil po podatkih iz naslovnice natisnjen leta 1555 pri založniku Gabrielu Giolito de Ferrari z bratoma, čeprav kolofon na koncu Registra navaja leto 1554(!). Z Giolitom je, kot je že bilo navedeno, Rouillé sodeloval že v začetni, vajeniški dobi, z njim pa je tudi kasneje, v času izida teh Dantejevih izdaj ohranjal tesne poslovne vezi. Zato ne preseneča, da imata Rouilléov in Giolitov izvod sorodno zasnovo knjižnih blokov. Obe knjižnici, tako Dante izdan pri Rouilléu v Lyonu kot tudi Dante izdan pri Giolitu v Benetkah, sta natisnjeni v kurzivi, naslovi poglavij oz. sklopov pa so uokvirjeni z arhitekturnimi nišami, ki jih krasijo maskaroni.

Okrasne prvine, ilustracije in ikonografija

Tri celostranske lesorezne ilustracije v tej *Komediji* so najverjetneje delo slikarja, ilustratorja, kartografa, grafika, graverja in emajlerja, pa tudi pesnika Pierra Vasa (znanega tudi kot Pierre Eskrich, Eskreich ali Cruche), ki je deloval v Lyonu in pozneje v Ženevi. Tudi upodobitev avtorjevega profila na strani 8 *verso* ter treh okrasnih arhitekturnih okvirjev na začetku vsake od treh kantik povezujejo z Vaso. Portret je na okroglem odtisu z napisom »DANTES. FL-O. POE.«, kar bralcu sporoča, da je avtor tega dela res znameniti florentinski pesnik Dantes.²⁹

Dantejeva glava je ovenčana z božanskim lovorjevim vencem Virgilija. Podobna oblika upodobitve avtorja, ki spominja na antične kovance, je bila sicer v Lyonu, v tistem obdobju v tiskih dokaj pogosta. Krasi tudi naslovno stran Tournesove izdaje Danteja iz leta 1547. Sorodne predhodne primere takšnih upodobitev avtorjev najdemo med portretnimi zasnovami Hansa Holbeina ml. (primer predstavlja upodobitev francoskega poeta Nicholasa Bourbona iz leta 1536, ki je prav tako deloval v Lyonu).³⁰

Vsak začetek kantike spremlja pojasnjevalna ilustracija na predhodni *verso* strani ter okrasni arhitekturni trakovi. Arhitekturni trakovi in vinjete so bile prvotno odtisnjene v delu Francesca Marcolinija iz Forlija na prošnjo Alessandra Vellutella leta 1544. Pojasnjevalne ilustracije se nahajajo se na straneh: 12, 232 in 442. Celostranske lesoreze so sicer poljubno navdihnili komentarji Alessandra Vellutella, ki jih je tudi naročil, prvič pa so prv tako izšle v Marcolinijevi izdaji, natisnjeni v Benetkah leta 1544. Prikazujejo Danteja in Vergilija v Peklu, Vicah in Raju.³¹

29 *Inventaire du fonds français, graveurs du seizième siècle*, Bibliothèque nationale, T. I, ur. Androuet du Cerceau-Leu, André Linzeler, Bibliothèque nationale 1967: Département des estampes, 353.

30 *Nicolai Borbonii van Doperani lingonensis Paidagogeion*, Lugduni 1536: Ap. Philipp. Romanum. Portret avtorja, Hans Holbein ml. (glej Hollstein, vol. XIV).

31 Antonio Mambelli, *La cultura in Romagna nella prima metà del Settecento: arti, biblioteche, accademie e accademici, scuole, scienza, erudizione, giornalismo*, Ravenna 1971: Longo, 34; Henri-Louis Baudrier, *Bibliographie lyonnaise. Recherches sur les imprimeurs, libraires, relieurs et fondateurs de lettres de Lyon au XVIe siècle ... Publiées et continuées par J. Baudrier*, XII vol., Lyon 1895-1921, IX, 186; British Museum, Department of Printed Books, *Short-title catalogue of books printed in France and of French books printed in other countries from 1470 to 1600 now in the British Museum*, ur. Henry Thomas, A. F. Johnson, A. G. MacFarlane, London 1924: Printed by order of the Trustees, 128.

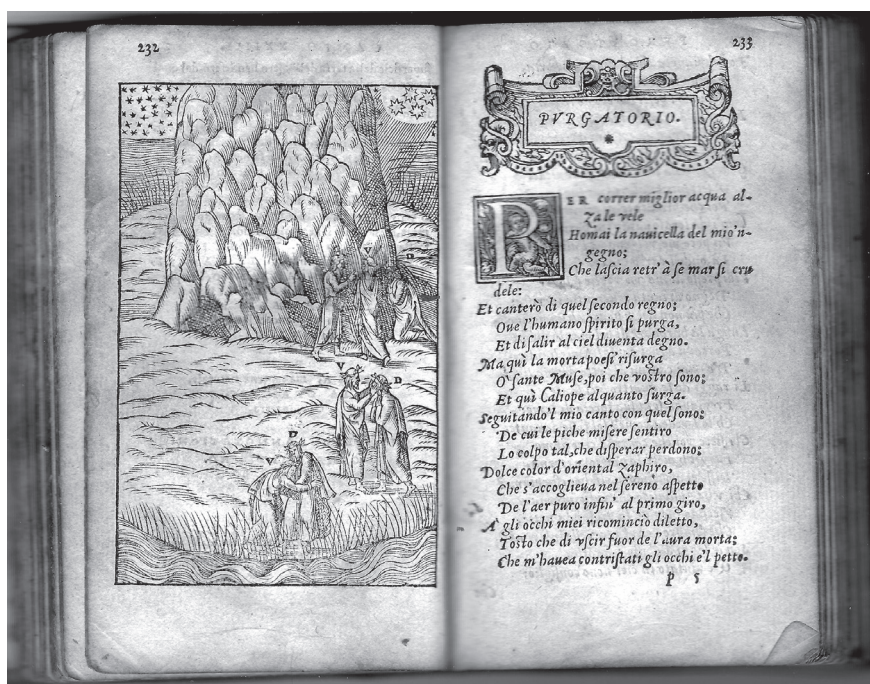
Slika 4: Začetek prve kantike.

Ludwig Volkmann, ki je opredelil te lesorezne plošče kot »moderne ilustracije *Božanske Komedije*«, prvi omenja vprašanje o rabi Marcolinijevih lesorezov v drugih izdajah *Komedije*, saj naj bi te ilustracije predstavljale model za nadaljnje nize izdaj, med katerimi je bila na primer tudi leta 1564 natisnjena izdaja Giovannija Battista in Melchiorja Sesse ter njegovih bratov v Benetkah.

Na ilustraciji Pekla je upodobljen Dante, ki se izgubi v gozdu. Preden sreča Vergila se za njim poženejo tri zveri (panter ali ris z značilnim pikčastim vzorcem, lev z grivo in izrazitim končičem repa ter volkulja z daljšim gobcem in zašiljenimi ušesi), ki naj bi ponazarjale tri skušnjave (grehe: ris – nečistost, lev – napuh, volkulja – pohlep, lakomnost, pogoltnost).³² V političnem pomenu so to bile tri ovire (ljudstvo – ris; Firenze – lev; papeški sedež – volkulja), ki so preprečevale pomiritev in enotnost Italije,³³ na ta način pa tudi uresničitev Dantejeve osebne vizije. Pod drugi strani so zveri bile tiste, ki so

32 Prim. Dante, *Božanska Komedija*, prevod, opombe in spremna beseda Andrej Capuder, Ljubljana 1994; Mihelač, 8.

33 Niko Košir, »Opombe«, v: Dante, *Pekel*, Kondor, Ljubljana 1959: Mladinska knjiga, 211.

Slika 5: Začetek druge kantike.

pesnika soočale z lastno vestjo. Moral jih je preseči (ne nujno s silo premagati), to pomeni se jim ogniti, saj bi njihovo zasledovanje pomenilo, da mu je vstop v višje svetove povsem onemogočen.

Iz ozadja kot izza okulisja ga že čaka Vergilij, ki ga z gesto vabi, da se mu pridruži na poti skozi *Pekel* in *Vice*. Protagonista označujejo velike tiskane črke, začetnice njunih imen – »D« in »V«. Dante se na upodobitvi pojavi dvakrat v različnih kompozicijah (kar ni redkost na tovrstnih sočasnih ilustracijah), ki vertikalno razdeljuje upodobitev na dve recepcijski ravni.

Za začetek drugega speva *Komedije* je tokrat dvojica upodobljena v treh različnih ponovitvah. Ponovno sta osebi označeni s črkama »D« in »V«. Dante in Vergilij prideta do vznožja visoke gore in iščeta najbolj položno pot. Višina gore sega čez rob ilustracije, zato bralec vrha gore ne vidi. Varuhi angeli so upodobljeni kot snop padajočih zvezdnih žarkov. Utrujeni Dante ob vznožju gore kleči, saj je vzpon na goro obtežen z dušnimi grehi. Ponazorjen je tudi poskus dotika med popotnikoma.

Kakor vsaka edicija pa tudi obravnavana vsebuje enigmatično mesto. V izdaji Guillelma Rouilla Dantejeve *Božanske komedije* iz 1551

predstavlja uganko zadnja upodobitev. Priznati moramo, da so opisane lesorezne upodobitve precej shematične oziroma take, da naj bi čim bolj nazorno in razumljivo (logično) ponazarjale uvodne kantike. K boljši in lažji recepciji napotujejo črkovne oznake nad glavami protagonistov, kot je značilno za mnoge knjižne upodobitve 16. stoletja.³⁴ Na ilustraciji vstopa v Raj se Dante pojavi dvakrat, a ne spremlja ga več Vergilij. Pričakovali bi torej, da bo tretja ilustracija na začetku Raja upodabljala Danteja v družbi z osebo, ki je v Raju zastopana prvenstveno, z Beatrice. Res na zadnji podobi zagledamo Danteja in spremljevalno osebo, ki nosi namesto nimba alfabetsko oznako »B«. Oseba pa z lovorikami in telesnim videzom ne spominja na žensko postavo, zato je mogoče, da je na upodobitvi sv. Bernard, ki igra v Raju ključno vlogo vodnika k mistični pesniški izkušnji. Vendar sta ti dve postavi umeščeni na višjo raven podobe, kar pomeni tudi najvišje sfere neba. V skladu z Dantejevo osebno filozofijo so nebesne ravni (Cieli) obzorja sveta,³⁵ odeta v kraljevi plašč, ki hrepenijo po Božjem uslišanju (Raj 23, 112-113) in svetovi, ki vrtijo telesa, njihovo stvarjenje in sestavo (Raj 7, 130-132).

Enigmo predstavlja spodnja slika, saj nad nižjo upodobitvijo Dantejevega spremljevalca/-ke lahko vidimo veliko tiskano črko »E«. Oseba, označena s črko »E«, je nedvomno zagonetna, še zlasti zato, ker je umeščena nižje in potemtakem ne more pomeniti neke višje instance, personificirane v človeški podobi. Lahko bi predlagali anonimno spremljavo evangelista, čeprav bi pričakovali usmeritev k njegovemu imenu. Če pristanemo na poosebitev, bi bil to lahko Empirej, »ki je v resnici nekraj, ki nima ne začetka ne konca, kraj čiste umske luči, se pravi nadkraj, pri katerem so vse oznake (nebo, luč itn.) lahko samo nebogljene metafore: empirej je v resnici Božji um sam.«³⁶ Še vedno pa se zastavlja vprašanje o osebi, ki z Dantejem nazorno zre v nebo. Tako občutenje (hrepenenja in vzpona misli), ki je še poudarjeno z gesto dlani, ki se dvigata od srca prek grla (kot v navdihu ali od ganotja), bi bilo težko pripisati nečloveškemu bitju. Nekoliko ambivalenten je tudi pogled kot da obupanega sonca (Elios), ki se stopnjuje v vtisu

34 Glej npr. Ines Vodopivec, *Katalog okrasnih prvin in spomeniškega gradiva*. Ljubljana 2012: I. Vodopivec, str. 124-350.

<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-TASLMIQY>.

35 »Indice«, v: Dante Alighieri, *Le opere di Dante*, ur. F. Brambilla et al., Firenze, Livorno 2012: Edizioni Polistampa, 1048.

36 Alen Širca, Dantejev »transhumanizem«, *Primerjalna književnost*, 41, 2 (2018): 153-167.

Slika 6: Začetek tretje kantike.

prehoda od spodnje k višji sferi, saj ga spremljajo ognjeni zublji. Signifikantno pa je, da se je perspektiva od prvega speva Pekla spremenila – postala je horizontalna, kar bi lahko učinkovalo kot sprejetje ali uslišanost. Odprtost (horizontalna) navzgor ni več slutena, ampak se zdi povsem jasna. Deležnje božanske svetlobe se zdi naposled Danteju in njegovemu spremljevalcu dostopna.

Na ilustraciji Raja je čutiti prevlado neba z astrološkimi znamenji. Poleg sončnega in zvezdnega neba so upodobljena še astrološka znamenja: ribi, oven in bik. Ribam v astroloških aspektih vlada planet Neptun, ovnu – Mars, biku pa Venera. Tako ilustracija povzema speve o učenjakih, ki jih upodablja nebo Sonca (spodnji del neba, Elios), sledi astrološki pas z Venerinim nebom ljubezni in Marsovim nebom vere, najvišjo plast pa zavzema Zvezdnato nebo, ki je posvečeno veri. Konstelacija rib, ovna in bika s središčem v ovnu, kjer sonce obupano kloni, pa nenavsezadnje uokvirja velikonočni čas in začetek starega rimskega leta, datum, ko naj bi leta 1300 Dante začel pisati svojo veliko

stvaritev *Komedijo*.³⁷ Ponovno rojstvo Jezusa Kristusa bi lahko bilo sugerirano v oznaki »E«, saj je El adamično ime (po prvem človeku Adamu) Boga. Vzklik »Eli« pa je bila tudi zadnja beseda Kristusa pred smrtjo na križu.³⁸ Zatem sledi trpljenje in vstajenje, datirano v začetek aprila, ko se konstalacija rib preveša v ovna. Odrešenjsko občutenje se nadaljuje v majsko obdobje, ko vlada najbolj zemeljsko znamenje, to je bik.

---

37 Več o tem, gl. v prispevku N. Zajc, »Dantejeva biografska prizma: življenje, biografije, biografi-interpreti«.

38 »Indice«, 1069.

Viri in literatura

- Adams, H. M. *Catalogue of books printed on the Continent of Europe, 1501–1600 in Cambridge Libraries*. Cambridge. 1967. University Press.
- Alighieri, Dante. *Božanska Komedija*. Prevod, opombe in spremna beseda Andrej Capuder. Ljubljana. 1994. Mihelač.
- Balavoine, Claudie. »Le classement thématique des emblèmes d'Alciat: recherche en paternité«. V: *The Emblem in Renaissance and Baroque Europe: Tradition and Variety*, ur. Alison Adams, Anthony J. Harper. Leiden. 1992. Brill. 1–21.
- Baldelli, Ignazio. Citazioni in glosse cassinesi. *Studi Danteschi*. 37 (1960): 257–275.
- Baudrier, Henri-Louis. *Bibliographie lyonnaise. Recherches sur les imprimeurs, libraires, relieurs et fondeurs de lettres de Lyon au XVIe siècle ... Publiées et continuées par J. Baudrier*. XII vol. Lyon. 1895–1921.
- Bigi, Emilio. »La tradizione esegetica della ‚Commedia‘ nel Cinquecento«. V: *Forme e significati della Divina Commedia*. Bologna. 1981. 173–209.
- Ciabattoni, Francesco. »Dante Alighieri«. V: *Encyclopedia of Renaissance Philosophy*. Ur. Marco Sgarbi. Springer. 2017. Springer International Publishing. 947–956.
- EDIT 16, ICCU - Istituto centrale per il catalogo unico delle Biblioteche Italiane – <https://edit16.iccu.sbn.it/titolo/CNCE001174> - vpogled 14.3.2023.
- Emblèmes d'Alciat, Lyon, Guillaume Rouillé, 1551*. Le projet Utpictura18 | Utpictura18 (univ-amu.fr) – vpogled 24.2.2023.
- Freedman, Alan. »Passages from the D.C. in a fourteenth-century Hebrew manuscript«. V: *Collected essays on italian language and literature presented to Kathleen Speight*. Manchester. 1971. University Press. 9–21.
- Green, Henry. *Andrea Alciati and his Book of Emblems. A Biographical and Bibliographical Study*. London. 1872. Trübner.
- Guillaume Rouille*, Prabook, World Biographical Encyclopedia. <https://prabook.com/web/guillaume.rouille/2322200> – vpogled 13.2.2023.
- »Indice analitico de nomi e delle cosi«. V: Dante Alighieri. *Le opere di Dante*. Ur. F. Brambilla et al. Firenze, Livorno. 2012: Edizioni Polistampa, 1009–1181.
- Inventaire du fonds français, graveurs du seizième siècle*, Bibliothèque nationale. T. I. Ur. Androuet du Cerceau-Leu, André Linzeler. Bibliothèque nationale 1967. Département des estampes.
- Koch, Theodore W. Additions to the Dante Collection in Harvard College Library. *Annual Reports of the Dante Society*. Št. 16 (May 18, 1897): 35–82.
- Košir, Niko. »Spremna beseda in opombe«. V: Dante. *Pekel*. Kondor. Ljubljana. 1959. Mladinska knjiga. 201–257.
- Le opere di Dante*. Ur. Domenico de Robertis, Giancarlo Breschi. Spre. Besede F. Brambilla Egeno, G. Contini, D. De Robertis, G. Gorni, F. Mazzoni, R. Migliorini Fissi, P. V. Mengaldo, G. Petrocchi, E. Pistelli, P. Shaw. Società dantesca Italiana. Za založbo: Mauro Pagliai. Livorno, Firenze. 2012. Polistampa.
- Mambelli, Antonio. *La cultura in Romagna nella prima metà del Settecento: arti, biblioteche, accademie e accademici, scuole, scienza, erudizione, giornalismo*. Ravenna. 1971: Longo.

- Mazzoni, Francesco. Versi della Commedia in un manoscritto miscellaneo. *Studi Danteschi*. 40 (1963): 499–500.
- Mecca, Angelo Eugenio. *I manoscritti frammentari della Commedia*. Siena. 2021. Edizione Università per stranieri Siena.
- Mordini, Leonardo. *Un frammento inedito di un codice della Divina Commedia*. Barga. 1921: Tipografia Sighieri & Gasperetti.
- Nicolai Borbonii van Doperani lingonensis Paidagogeion*. Lugduni. 1536. Ap. Philipp. Rhoanum.
- Petrocchi, Giorgio. *La Commedia secondo l'antica vulgata*. 4 vol. Firenze. 1966–1967. Le Lettere.
- Roddewig, Marcella. *Dante Alighieri Die Göttliche Komödie: vergleichende Bestandsaufnahme der Commedia-Handschriften*. Stuttgart. 1994. Hiersemann.
- Short-title catalog of books printed in Italy and of books in Italian printed abroad, 1501–1600*. Robert C. Marshall. Boston 1970. G. K. Hall.
- Short-title catalogue of books printed in France and of French books printed in other countries from 1470 to 1600 now in the British Museum*. Ur. Henry Thomas, A. F. Johnson, A. G. MacFarlane. London. 1924. British Museum, Department of Printed Books. Printed by order of the Trustees.
- Širca, Alen. Dantejev »transhumanizem«. *Primerjalna književnost*. 41, št. 2. (2018): 153–167.
- Vodopivec, Ines. *Katalog okrasnih prvin in spomeniškega gradiva*. Ljubljana. 2012. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-TASLMIQY>.
- Volkman, Ludwig. *Iconografia dantesca: the Pictorial Representations to Dante's Divine Comedy*. London. 1899. H. Grevel & Co.